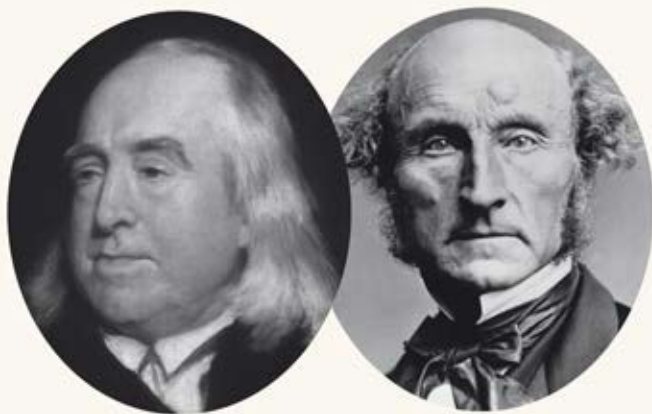

Jeremy Bentham en
John Stuart Mill

Utilisme

ISVW UITGEVERS

Jeremy Bentham en John Stuart Mill

Utilisme

ISVW UITGEVERS

Inhoud

Frans Jacobs - <i>Morele tirannie?</i> Inleiding op het utilisme van Bentham en Mill	7
--	---

Verantwoording van de vertaler	21
--------------------------------	----

Jeremy Bentham - Fragmenten uit: *Een inleiding tot de beginselen van moraliteit en wetgeving*

I Over het beginsel van nuttigheid	23
II Over principes die strijdig zijn met het nuttigheidsbeginsel	29
III Over de vier sancties of de bronnen van pijn en genot	39
IV Hoe je de waarde van een hoeveelheid genot of pijn kunt meten	43
V De soorten genoegens en pijnen	47

John Stuart Mill - *Bentham*

I Bentham en Coleridge	57
II Benthams methode	59
III Beperkingen van Benthams methode	73
IV Kritiek van Benthams theorie van het leven	83
V Benthams filosofie van het nut	91

John Stuart Mill - *Utilisme*

I Algemene opmerkingen	101
II Wat utilisme is	107
III Over de ultieme sanctie van het nuttigheidsbeginsel	131
IV Over het soort bewijs waar het nuttigheidsbeginsel vatbaar voor is	141
V Over het verband tussen rechtvaardigheid en nuttigheid	149

Noten	177
-------	-----

Morele tirannie?

Inleiding op het utilisme van Bentham en Mill

Frans Jacobs

Bentham

Jeremy Bentham (1748-1832) studeerde rechten, maar omdat hij veel kritiek had op het destijds heersende rechtssysteem, wilde hij geen beroepsjurist worden. Liever leverde hij door middel van een rationalisering van het recht een bijdrage aan een hervorming van de samenleving. Hij was als zodanig de spil van een politiek-maatschappelijke beweging, ‘Filosofische Radicalen’ geheten. Benthams kritiek op de *common law* betrof vooral de onvoorspelbaarheid van uitspraken van rechters, die goed- en afkeurden wat al dan niet strookte met hun burgerlijke vooroordelen. Daden die nauwelijks kwaad veroorzaken (zoals op het terrein van de seksualiteit) werden soms zwaar bestraft, terwijl daden die kwalijke gevolgen hebben vaak nauwelijks of niet bestraft werden (denk aan wat we tegenwoordig witteboordencriminaliteit noemen). Wie zich laat leiden door zijn vooroordelen en bepaalde daden vanuit onveranderlijk geachte morele wetten afkeurt, abstraheert van de gevolgen van daden. Dat is volgens Bentham irrationeel. Het was volgens hem dan ook hoognodig het rechtssysteem te codificeren, uitgaande van een onbetwistbaar en duidelijk toepasbaar moreel grondbeginsel dat rechters in staat stelt juist de gevolgen van daden te wegen. Als zodanig voerde hij het beginsel van utiliteit, van nuttigheid, op, dat hij in zijn *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*

(in 1780 geschreven en gedrukt, maar pas in 1789 gepubliceerd) aldus omschrijft: ‘Met het beginsel van nuttigheid is dat beginsel bedoeld dat welke handeling dan ook goedkeurt of afkeurt in overeenstemming met haar klaarblijkelijke tendens om het geluk te vermeerderen of te verminderen van degene wiens belang aan de orde is.’ Hierin treft men Bentham's denken in een notendop aan. Op enige elementen ervan ga ik nader in, mede met het oog op Mills reactie erop.

Het beginsel van nuttigheid beoordeelt *handelingen*, en wel naar de gevolgen ervan. In motieven en intenties is het slechts zijdelings geïnteresseerd: die worden *zélf* beoordeeld naar hun gevolgen voor het handelen. Het beginsel keurt handelingen *goed* of keurt *ze af*: het accent ligt niet op een (liberale) begrenzing van ieders vrije handelingsdomein. Eerder neigt het utilisme van Bentham ertoe om de individuele vrijheid ondergeschikt te maken aan het maatschappelijke nut. Die goed- of afkeuring betreft de *tendens* van handelingen: bevorderen zij al dan niet het geluk? Dat kan eigenlijk alleen achteraf worden uitgemaakt. Toch moeten we tevoren inschatten welke kans op geluksbevordering een daad heeft, wat precies de ‘tendens’ ervan is. *Geluk* stelt Bentham gelijk aan ‘genot’ en stelt hij tegenover ‘pijn’, en hij legt beide in kwantitatieve termen uit: door factoren als intensiteit, duur, (on)zekerheid en ‘reikwijdte’ (d.w.z. het aantal personen wier belang in het geding is) in rekening te brengen, kan men van iedere daad de ‘waarde’ bepalen. Een simpele rekensom (de ‘hedonistische calculus’) beslist dan over de vraag welke daad geboden is. Mensen zijn er overigens niet vanzelf toe geneigd om de in utilistisch opzicht beste daden te stellen. Volgens Bentham zijn mensen immers van nature egoïstisch. Daarom moet een systeem van beloningen en straffen, van wat hij de ‘politieke sanctie’ noemt, hen op het juiste pad brengen en houden.

Met dit utilisme is John Stuart Mill (1806-1873) van jongs af aan geconfronteerd, en hij heeft het aanvankelijk enthousiast omhelsd.

Mill

Mill heeft nooit op school gezeten, maar heeft een veelzijdige en intensieve opleiding gekregen van zijn vader, James Mill (1773-1836), eveneens een actief filosoof. Later vulde hij die scholing aan door zelfstudie en door contacten met geleerden uit zijn tijd; ook Bentham heeft zich bemoeid met Mills opleiding. Op vele gebieden is Mill werkzaam geweest. Hij schreef over politiek, economie, opvoeding, vrouwenemancipatie, maar vooral over filosofie. Wat dit laatste betreft: hij heeft faam verworven door zijn ethiek en zijn sociale filosofie, maar ook als logicus, metafysicus en (ondanks zijn atheïsme) godsdienstfilosoof heeft hij zijn sporen verdiend. Vanaf 1823 was hij werkzaam bij de Britse Oost-Indische Compagnie, waaruit waar hij in 1858 ontslag nam. In 1865 werd hij gekozen als lid van het Britse parlement, maar bij de verkiezingen van 1868 werd hij weer verslagen. Hij heeft nog enige jaren geleefd als ambteloos burger. Velen trachtten, veelal zonder succes, voor allerlei adviezen tot hem door te dringen. Van heel grote invloed op zijn persoon en zijn werk is Harriet Taylor geweest, die hij in 1831 ontmoette, met wie hij vervolgens jarenlang een verhouding had, tot hij na het overlijden van haar echtgenoot in 1852 met haar trouwde. Hun verhouding resulteerde in vele gemeenschappelijke activiteiten van onder meer wetenschappelijke en publicitaire aard. Lang heeft het huwelijk niet geduurd: Harriet overleed in 1855, toen zij met Mill in Avignon verbleef. Om haar graf vaak te kunnen bezoeken, kocht hij in Avignon een huis en bracht afwisselend de rest van zijn leven door in Avignon en Londen.

In 1826 leed Mill maandenlang aan een zware depressie, waarvan hij in zijn *Autobiography* (1873) uitvoerig verslag heeft gedaan. Die ervaring maakte hem duidelijk dat het gedachtegoed van Bentham, dat door zijn vader als leidraad was genomen voor de opvoeding van John Stuart, weliswaar een beroep deed op zijn intellectuele vermogens, maar dat zijn gevoelsleven onaangesproken was; hij was 'een louter redenerende machine' geworden. Hij begon dan ook aan een herziening van Benthams utilisme, die uiteindelijk resulteerde in zijn *Utilitarianism* (1861). Tot zijn kritiek op Benthams utilisme heeft ook zijn verhouding met Harriet Taylor aanzienlijk

bijgedragen. Haar beschouwde hij als een genie, als de inspirator van al zijn ideeën. Die inspiratie is naar Mills eigen zeggen zeer sterk aanwezig in *On Liberty* (1859), dat hij dan ook aan Harriet Taylor heeft opgedragen. Nog duidelijker dan in *Utilitarianism* distantieert hij zich hier van het utilisme van Bentham. *On Liberty* is een essay over het politieke liberalisme dat, samen met Locke's *Second Treatise on Government*, de grondslagen daarvan heeft gelegd; het geldt als een van de klassieke werken van de ethiek en de politieke filosofie.

Mills ethiek is een voorbeeld van een consequentiaalistische ethiek, het type ethiek dat het moreel 'juiste' definieert als datgene wat het 'goede' of het 'waardevolle' bevordert. Dan doet zich natuurlijk de vraag voor waarin dat waardevolle bestaat. Voor Bentham en James Mill zijn alleen plezierige ervaringen waardevol: een mentalistisch hedonisme. Voor Mill is ook de bron van plezierige ervaringen van belang: als je plezier ontleent aan het steunen van mensen in nood, is dat meer waard dan wanneer je er plezier in scheidt om patience te spelen. Mills waardeleer komt in de volgende alinea aan bod.

Genot en geluk

Volgens Mill is het utilisme uit op het maximaliseren van genot. De vraag wat genot is, beantwoordt *Utilitarianism* echter nauwelijks op een theoretisch niveau. We krijgen in het vierde hoofdstuk te horen dat 'de menselijke natuur zo is ingesteld dat zij niets verlangt dat niet een onderdeel van geluk is of een middel tot geluk' en dat daarom 'geluk het enige einddoel is van het menselijk handelen'. Geluk identificeert hij vervolgens met genot: 'Een object als begerenswaard zien (...) en het als prettig zien, zijn een en hetzelfde. Iets verlangen zonder dat de gedachte eraan prettig is, is een fysieke en metafysische onmogelijkheid.' Wanneer zo'n voorwerp, bijvoorbeeld muziek, genot oproept, wordt het door Mill soms 'een bron van genot' genoemd, soms spreekt hij ook kortweg van 'een genot'. En wanneer muziek soortelijk onderscheiden is van bijvoorbeeld macht, noemt Mill ook het plezier dat iemand daaraan ontleent soortelijk onderscheiden. Er zijn dus 'soorten van genot'.

Utilitarianism voert verschillende vormen van genot op, namelijk muziek, gezondheid, geld, macht, deugd en roem. Deze en dergelijke voorbeelden kunnen moeilijk allemaal op een lijn worden gesteld. Er zijn minstens kwantitatieve verschillen tussen (hetgeen Bentham's calculus al impliceerde). Genietingen kunnen ook verschillen ver-tonen in 'duurzaamheid, zekerheid, goedkoopte, enz.' – een evidente verwijzing naar Bentham. Mill erkent dat dit waardevolle onderscheidingen zijn; maar toch betreffen ze slechts 'bijkomende voor-delen' van plezier, en niet de 'intrinsieke aard' ervan. Het verschil tussen 'geestelijke' en 'lichamelijke genoegens' is niet genoegzaam te verklaren met behulp van kwantitatieve maatstaven: 'Het is heel goed verenigbaar met het nuttigheidsbeginsel om het feit te onder-kennen dat sommige soorten genot begerenswaardiger en waarde-voller zijn dan andere. Waar bij het beoordelen van alle andere din-gen behalve naar kwantiteit ook naar kwaliteit wordt gekeken, zou het absurd zijn wanneer de beoordeling van genoegens alleen van kwantiteit zou moeten afhangen.'

Bij het bepalen van de waarde van genoegens moeten dus ook kwaliteiten in aanmerking worden genomen: genoegens zijn kwa-litatief met elkaar te vergelijken, waarbij het mogelijk is dat iemand een kwantitatief kleiner genoegen verkiest boven een kwantitatief groter genoegen, omdat het er kwalitatief boven verheven is. Dit benadrukt Mill in antwoord op een gangbare objectie tegen het uti-lisme, dat het de mens tot een dierlijk wezen reduceert. Zo'n reductie vinden we inderdaad bij Bentham: 'als de hoeveelheid genot gelijk blijft, is *push-pin* [een kinderspelletje] net zo goed als poëzie', waar-van Mill zich dus distantieert. Mills weergave van en antwoord op die objectie is dan ook gelardeerd met woorden als 'hoger doel', 'een beter en nobeler voorwerp van begeerte', 'laag', 'verachtelijk', 'verlagend', 'meer verheven', 'een veel hogere waarde', 'de verhevenheid van geestelijk genot'.

Onderschat de betekenis hiervan niet. Mill doet het voorkomen als zou het invoeren van kwalitatieve verschillen slechts een verbe-tering inhouden van Bentham's calculus. Maar Bentham voerde zijn calculus in om objectief te kunnen uitmaken wat de waarde is van 'genot' en 'pijn'; daartoe onderscheidde hij diverse kwantificeerbare 'dimensies' ervan. Alleen deze *kwantificering* maakt het volgens

hem mogelijk om aan de willekeur van kwalificaties te ontkomen. Dat het dan niet meer onmiddellijk evident is dat bijvoorbeeld het leven van Socrates te verkiezen valt boven dat van een dwaas, biedt geen reden tot treurnis: zulke onmiddellijke evidenties blijken vaak bedrieglijk te zijn, en de enige manier om eraan te ontkomen is volgens Bentham het aanleggen van strikt kwantitatieve maatstaven. En dan verschijnt Mill ten tonele, en stelt een verbetering voor van Benthams utilisme: je moet niet alleen kwantiteiten in aanmerking nemen, maar evenzeer en meer nog kwaliteiten. Deze correctie blaast in feite de hele calculus op. Dat blijkt in de tekst als Mill schrijft: ‘... dan kunnen we met recht en reden dat gewenste genoeg superieure kwaliteit toedichten, die kwantiteit zo ver tenietdoet dat die de andere, in vergelijking daarmee, van minder gewicht maakt.’

Wat hier gebeurt, kunnen we ook zo uitdrukken. De utilistische waardeleer is monistisch: geluk of welzijn is het enige wat nastrevenswaard is. Wanneer je ‘het grootste geluk van het grootste aantal’ wilt bevorderen, is monisme vereist: het geluk moet, per individu en tussen individuen, met een en dezelfde maat worden gemeten; er valt niets te maximaliseren zonder kwantificering. Onder de druk van zijn critici geeft Mill dit monisme echter op en stelt er een pluralisme van vormen van geluk voor in de plaats, waarvan de onderlinge waarde dan echter niet meer te berekenen valt.

Maar als de calculus de facto wordt opgegeven, hoe moet men dan uitmaken welke vormen van plezier te verkiezen zijn boven welke andere vormen? Mill onderneemt nauwelijks of niet een poging om een eventuele hiërarchie van genoegens theoretisch te funderen. Hij kiest een praktische uitweg. Iets is niet plezieriger dan iets anders wanneer het meer strookt met de wensen van de actor in kwestie, maar met die van mensen met levenservaring, die daarom de wensen van anderen kunnen en moeten beoordelen.

Hoe luidt nu volgens Mill het oordeel van dit ‘tribunaal’, van deze ‘bevoegde rechters’? De personen met levenservaring onderscheiden een drietal soorten plezier, die van ‘lager’ naar ‘hoger’ ge-classificeerd kunnen worden:

- a. Dierlijke genoegens, die ‘louter zinnelijk’ zijn. Vermoedelijk rekent Mill – namens het tribunaal – hiertoe genoegens die met het vervullen van de eerste levensbehoeften gepaard gaan.

- b. Geestelijke genoegens ('de genoegens van het intellect, van de gevoelens en van het voorstellingsvermogen'). Een beschaafd iemand stelt volgens Mill onder meer belangstelling in 'de voorwerpen van de natuur' en 'fantasieën van de poëzie'; 'geestelijke genoegens' zijn dus eigen aan iemand die in een zeer brede zin beschaafd is.
- c. 'Morele genoegens' (de voorwerpen van 'morele gevoelens'), waaronder enerzijds de 'sociale gevoelens van de mens' of de 'deugd' vallen, en anderzijds het altruïsme.

Vermoedelijk maakt Mill nauwelijks een verschil tussen de 'morele genoegens' en de 'geestelijke genoegens': een gentleman is tegelijk edel, ontwikkeld, beschaafd, fijngevoelig en aardig voor anderen, zij het dat hij aardig is op een gereserveerde, want beschaafde, manier. Hierbij sluiten Mills beroemde woorden aan: 'Het is beter om een onbevredigd mens te zijn dan een bevredigd varken, beter om een onbevredigde Socrates te zijn dan een bevredigde dwaas.'

De morele genoegens zijn in deze uiteenzetting van Mills ethiek natuurlijk de belangrijkste. Het volgens Mill evidente feit dat de mensen het geluk van de collectiviteit waartoe ze behoren beleven als hun eigen geluk, vormt zelfs de eigenlijke grondslag van het 'bewijs' van het beginsel van utiliteit. Mill is immers van mening dat de mens van nature sociaal gemotiveerd is (een natuur die vooral door opvoeding tot ontplooiing komt), waardoor ieder mens het oordeel van de bevoegde rechters, die precies daaraan uitdrukking geven, met graagte zal aanvaarden. Daarom kan Mill gemakkelijk over de 'externe sancties' heen stappen; hij heeft eigenlijk genoeg aan zijn 'interne sanctie'. Omdat daarentegen Bentham een psychologisch egoïsme aanhing, moest hij sterk de nadruk leggen op de externe sancties, en met name op de politieke sanctie.

Je kunt je voorstellen dat in een perfecte wereld een volmaakte harmonie bestaat tussen 'individueel belang' en 'algemeen belang': ieders sociaal gevoel brengt hem ertoe een bijdrage te leveren aan het geluk van anderen, zodat ten slotte allen erop vooruitgaan en niemand iets tekortkomt. In zulke gelukkige omstandigheden betekent maximalisering van het totale geluk meteen ook maximalisering van ieders individuele geluk. Daar bestaat nauwelijks een

Willen we meer of minder kerncentrales? Bouwen we een parkeergarage of leggen we een park aan? Grote maatschappelijke en politieke vraagstukken zijn vaak vragen naar het meeste geluk voor het grootst mogelijke aantal mensen. Dat collectieve, opgetelde geluk noemen we geluk volgens de theorie van het utilisme.

Wie utilisme zegt, zegt Jeremy Bentham, met name vanwege zijn *Een inleiding tot de beginselen van moraliteit en wetgeving*. Hierin schetst hij de basis van het utilistische gedachtegoed. Ook bevat dit boek twee belangrijke teksten van de verfijner van Benthams gedachtegoed: John Stuart Mill. Mill bouwde voort op Bentham met zijn essays *Bentham* en *Utilisme* en beïnvloedt daarmee de discussie tot op de dag van vandaag.

Deze nieuwe vertaling van *Utilisme* brengt alle drie de hoofdstukken van het utilisme bij elkaar, voorafgegaan door een inleiding van ethicus Frans Jacobs.

